

ANTROSIOJOS LIETUVOS RESPUBLIKOS GEOKULTŪRINĖS ORIENTACIJOS: ETNOCENTRINĖS KULTŪRINĖS DIPLOMATIJOS ATVEJIS

Dalia Strimaitytė

Doktorantė
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
El. paštas: dalia.st@mailcity.com

Įvadas

Tradiciškai kultūrinė diplomatija vadinama nacionalinių valstybių vykdoma arba remiama kultūrinė veikla užsienyje, orientuota į palankios terpės sukūrimą tarpvalstybiniam santykiams plėtoti¹.

Tarptautinių kultūrinių santykių analitikas J. M. Mitchellas atkreipia dėmesį, kad nacionalinių interesų svarba dažnai nulemia kultūrinės diplomatijos turinį – nacionalinės valstybės yra linkusios į

vienkryptę veiklą, orientuotą į tautinių reiškinų artikuliaciją ir selektyvią mono-projekciją². Taip „nacionalizmas tampa savaime atsikuriančiu reiškinium“³, o etnocentrizmas – sąmoninga strategija, pretenduojančia į kultūrinio tapatumo skirtingumo ir ypatingumo⁴ akcentavimą. Tokio proceso suaktyvėjimas aiškinamas globalios tarpusavio priklausomybės sistemos atsiradimu⁵, „istorijos akceleracija“⁶,

² Mitchell J. M. *International Cultural Relations*. London, 1986, p. 1–12.

³ Smith Anthony D. *Nacionalizmas XX amžiuje*. Vilnius, 1994, p. 236.

⁴ Rūsen J. *Istorika: istorijos darbų rinktinė*. Vilnius, 2007, p. 261–286.

⁵ Jõrnas Rūsenas, pagrindiniu tarpkultūrinės komunikacijos veiksmu laikydamas „praktinius poreikius“, kurių lankstumo kryptį apibrėžia „kultūra“, teigia, kad globali tarpusavio priklausomybės sistema stimuliuoja etnocentrinį mąstymą, orientuotą į kultūrinių skirtumų išlaikymą ir savo tapatumo formavimą asimetrinio vertinimo būdu, taip teikiant prioritetą skaidymo, o ne vienijimo procesui. Ten pat.

⁶ Pierre’as Nora „istorijos akceleracija“ vadina tokį reiškinį, kurio metu spartėjantys kaitos procesai deformuoja vientiso laiko, jungiančio praeitį, dabartį ir ateitį, sampratą. Tokiu būdu ateičiai tampant nenuspėjamai, praeitis tampa ne ateities garantu, o dabarties saugikliu, atminčiai suteikiant viską apimančią prasmę. Kaip vieną iš „istorijos akceleracijos“ pavyzdžių, ta-

¹ Plačiau apie kultūrinės diplomatijos terminą žr. Gienow-Hecht Jessica C. E. and Donfried Mark C. *The Model of Cultural Diplomacy: Power, Distance, and the Promise of Civil Society // Searching for a Cultural Diplomacy / Ed. Jessica C. E. Gienow-Hecht and Mark C. Donfried*. New York, 2010, p. 13–29; Mitchell J. M. *International Cultural Relations*. London, 1986; Haigh A. *Cultural Diplomacy in Europe*. Strasbourg, 1974, p. 21–22; Cummings Milton C., Jr. *Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey*. Washington, DC: Center for Arts and Culture, 2003. Prieiga per internetą: <http://www.docstoc.com/docs/22293972/CULTURAL-DIPLOMACY-AND-THE-UNITED-STATES-GOVERNMENT-A-SURVEY> [žiūrėta 2014 02 22]; *Cultural Diplomacy: The Linchpin of Public Diplomacy // Advisory Committee on Cultural Diplomacy*. U.S. Department of State, 2005. Prieiga per internetą: <http://www.state.gov/documents/organization/54374.pdf> [žiūrėta 2014 02 22].

kosmopolitinės kultūros išplitimu⁷, supranacionalinių junginių, kaip antai Europos Sąjunga, kurios tapatybė apibrėžiama kaip vienybė įvairovėje (angl. *unity in diversity*), susidarymu⁸.

Etnocentrinio požiūriu tapatumas išreiškiamas didžiaisiais naratyvais⁹, kurie, pretenduodami į absoliučią tiesą, konstruoja unikalią homogenišką tautos viziją arba „įsivaizduojamą bendruomenę“, įsivaizduojamai vieningą lingvistiniu, teritoriniu ar kultūriniu pagrindu¹⁰. Kiekviena vizija turi savo idėjinis autorius, kuriančius idealios tautos bei tautinės tapatybės projektus, ir sekėjus, sugalvotas idėjas reflektuojančius politinėje, socialinėje, ekonominėje ar kultūrinėje erdvėje¹¹.

Lietuvos istoriografijoje etnocentrinės paradigmos pradininku laikomas Daukan-

tas, suformulavęs naujos Lietuvos, besiremiančios istorija, parašyta „iš tautinio taško“¹², samprata. Sureikšminęs etninį tautos sandą bei išaukštinęs pagoniškąją kultūrą, Daukantas sukūrė pagrindą lietuvių tautinės savimonės ir kultūros politikos plėtrai, toliau jos intensyviai ėmėsi XIX–XX a. atgimimo veikėjai su Basanavičiumi priešakyje. Etnocentrinės tautos koncepcija laikoma kertine idėja, subrandinusi tautą ne tik XIX a. pabaigos – XX a. pradžios atgimimui bei tarpukario nepriklausomam gyvenimui, bet ir padėjusia jai išsilaikyti sovietinės okupacijos laikotarpiu, o XX a. pabaigoje konsolidavusia tautą į vieningą sąjūdį, atvedusį link Antrosios Lietuvos Respublikos nepriklausomybės.

Šiame straipsnyje nagrinėjamas Antrosios Lietuvos Respublikos etnocentris kultūrinės diplomatijos modelis, jo geokultūrinių krypčių matmuo ir pobūdis remiantis Romualdo Ozolo geokultūrinės ir geopolitinės minties linija.

Pereito šimtmečio devintojo dešimtmečio pabaigoje ir visą dešimtą dešimtmetį R. Ozolas intensyviai dalyvavo politinėje veikloje, daug rašė spaudoje kultūrinėmis ir politinėmis temomis. 2000 metais Centro partijai, kuriai jis vadovavo, pralaimėjus rinkimus, daugiausia susitelkė į rašymą ir pamečiui išleido knygų ciklą „Politinis metų portretas“¹³, apimančią 2001–2004 metus. Paskutinėje knygoje, konstatavęs Lietuvos Antrosios

pusiu atminties atgaivinimo stimulu, Nora mini XX a. vykusius tautų ir etninių grupių išsivadavimo iš totalitarinių režimų ideologinių gniaužtų sąjūdžius, sustiprinusius jų poreikį atkurti ir susigrąžinti kolektyvinę atmintį bei pareikalauti „už istorinę tiesą „teisingesnės“ tiesos“. Nora P. Pasaulinė atminties viešpatija // Europos kultūros profiliai: atmintis, tapatumas, religija / Sud. A. Samalavičius. Vilnius, 2007, p. 9–23.

⁷ Mitu, atminties ir tradicijų etninėje praeityje suaktyvėjimą Anthony D. Smithas aiškina šiandien gyvuojančia eklektine, atminties neturinčia kosmopolitine kultūra, kuri vienaip ar kitaip būdama dirbtinė, sąmoningai remiasi selektyviais egzistuojančios tautinės kultūros elementais. *Smith Anthony D. National identity and the idea of European unity // International Affairs. 1992, No. 68, p. 55–76.*

⁸ *Boxhoorn B. European identity and the process of European unification: Compatible notions? // Culture and Identity in Europe: Perceptions of Divergence and Unity in Past and Present / Ed. M. Wintle. Aldershot, 1996, p. 133–145.*

⁹ *Rüsen J. Istorika: istorijos darbų rinktinė. Vilnius, 2007, p. 44–48.*

¹⁰ *Anderson B. Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir paplitimą. Vilnius, 1999, p. 20–23.*

¹¹ *Yoshino K. Cultural nationalism in contemporary Japan: A sociological enquiry. London, 1992, p. 1–7.*

¹² Cituoja A. Bumblauską. *Donskis L. Maironis lietuvių istoriografijos ir istoriosofijos paradigmu kontekste // Kultūros barai. 1993, Nr. 1, p. 70.*

¹³ *Ozolas R. 2001-iejai. Lietuva. Politinis metų portretas. Vilnius, 2002; Ozolas R. 2002-iejai. Lietuva. Politinis metų portretas. Vilnius, 2003; Ozolas R. 2003-iejai. Lietuva. Politinis metų portretas. Vilnius, 2004; Ozolas R. 2004-iejai. Lietuva. Antrosios Respublikos pabaiga. Vilnius, 2005.*

Respublikos istorijos pabaigą¹⁴, sąlygojamą Lietuvos įstojimo į Europos Sąjungą, Ozolas ėmėsi leisti antrą knygų ciklą „Istorija karštomis pėdomis“¹⁵, apimantį 1990–2000 metus, atgaline eiga, motyvuodamas tuo, kad „geriau jau šitoks savo tautos istorijos atsiminimas negu jokie“¹⁶. Į šias knygas pateko dauguma straipsnių, rašytų pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį į Lietuvos dienraščius, daugiausia „Atgimimą“, kurio krikštatėvis ir buvo jis pats, tačiau ne visi. 2007-aisiais išėjo knyga „Supratimai: parinktos 1956–2006 metų metafizinio dienoraščio mintys“¹⁷, į kurią buvo sudėti ir Ozolo straipsniai, sovietmečiu rašyti „į stalčių“. Iš esmės galima teigti, kad savo ideologijos metmenis Ozolas suformulavo Sąjūdžio ir pirmaisiais nepriklausomybės metais (o gal ir anksčiau, tačiau viešumoje sovietmečiu jos nepasirodė). Vėliau, nuolat permąstydamas ir papildydamas savo mintis bei fiksuodamas naujas išvalgas, toli nuo savo pradinių suformuluotų tezių nenutolo.

Baigiantis XX a., kaip ir XIX a. pabaigoje, Lietuvos kultūros būklė buvo laikoma „tokia prasta, jog šio fakto nereikia nė įrodinėti“¹⁸. Kultūros atsinaujinimas buvo siejamas su konceptualia kultūros politika ir autoritetinga asmenybe, pajėgia „pažadinti nugyventos tautos

¹⁴ Ozolas R. 2004-iejį. Lietuva. Antrosios Respublikos pabaiga. Vilnius, 2005, p. 5.

¹⁵ Ozolas R. Lietuva, 1998–2000 metai: istorija karštomis pėdomis. Vilnius, 2005; Ozolas R. Lietuva, 1994–1997 metai: istorija karštomis pėdomis. Vilnius, 2007; Ozolas R. Lietuva, 1990–1993 metai: istorija karštomis pėdomis. Vilnius, 2008.

¹⁶ Ozolas R. Lietuva, 1998–2000 metai: istorija karštomis pėdomis. Vilnius, 2005, p. 5.

¹⁷ Ozolas R. Supratimai: parinktos 1956–2006 metų metafizinio dienoraščio mintys. Vilnius, 2007.

¹⁸ Dėl kultūros problemų sprendimo dabartiniu laikotarpiu ir Lietuvos kultūros ministro kandidatūros // Tautos kultūra. 1989, Nr. 1, p. 1.

dvasią, kultūrą, išvesti ją į tolesnį atgimimą ir suklestėjimą“¹⁹. Tinkamiausiais kandidatais į kultūros ministrus iš esmės buvo laikomi du asmenys: profesorius V. Landsbergis ir filosofas R. Ozolas²⁰. Pirmojo kandidatūros svarstymas nutrūko šiam tapus Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo Tarybos pirmininku. Ozolo asmenybėje buvo išvelgiama visa, ko reikia lyderiui, žinančiam, kur ir koku keliu vesti tautos kultūrą²¹. Kultūros ministru Ozolas taip niekuomet ir netapo, tačiau, susikūrus Sąjūdžiui ir 1990 metais Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, dirbdamas pirmojoje Lietuvos Respublikos Vyriausybėje, visą dešimtmetį Aukščiausiojoje Taryboje-Atkuriamajame Seime, o vėliau Lietuvos Respublikos Seime, vadovaudamas Lietuvos valstybės regioninių problemų komisijai, dirbuodamasis įvairiose tarpvalstybinėse darbo grupėse, tarpparlamentinėje veikloje, visą dėmesį skyrė tautos kultūrinės savimonės ugdymui, ryžtingai gynė savo pirmtakų – XIX a. tautinio atgimimo veikėjų – ideologiją, laidavo jų veiklos tęstinumą ir netgi rūpinosi jų portretų įamžinimu, dalyvaudamas sprendžiant, kas turi būti pavaizduota ant lietuviškų pinigų²². Ozolas tapo vienu iš pagrindinių valstybingumą atkuriančios Antrosios Lietuvos Respublikos tautinės kultūros koncepcijos²³, apibrėžiančios

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Tarp kandidatų į kultūros ministrus buvo minimas ir A. Žalys. Ten pat.

²¹ Respublikos kultūros darbuotojų 1988 m. vasario 17-ąją įvykusio piketo-susirinkimo apžvalga // Tautos kultūra. 1989, Nr. 3, p. 3.

²² Ilgūnas G. Lietuvos Respublikos I Vyriausybė 1990–1991 m. Vilnius, 2008, p. 91.

²³ Lietuvos kultūros koncepcijos metmenys / Sud. G. Kvieskienė. Vilnius, 1989; Lietuvos kultūros būklė: memorandumo medžiaga / Red. kol.: Osvaldas Balakauskas... Vilnius, 1990.

ne tik kultūros politikos metmenis, bet ir valstybės geokultūrinių interesų lauką bei nurodančios su kuo, kodėl ir kaip bendrauti, autoriumi.

Nusivylimas Sąjūdžio, nesugebėjusio sukurti naujos Lietuvos ideologijos, veikla²⁴ bei jo ir Sąjūdžio bendražygių nuomonių išsiskyrimas vertė Ozolą savarankiškai ieškoti būdų nacionalinės vienybės vizijai įgyvendinti. 1992 metais Ozolas įkūrė Centro partiją, kaip atsvarą pokomunistinę visuomenę draskomai „jėgų sekimo politikai“²⁵, kurios tikslas buvo suvienyti XIX–XX a. susiformavusių ideologijų – konservatizmo, liberalizmo ir socializmo – geruosius bruožus bei pašalinti bloguosius – „konservatizmo sąstingius, liberalizmo traukulius ir socializmo užmačius“. Vieninteliu teisingu ir galinčiu visus suvienyti Ozolas laikė nacionalizmą, kuris ir tapo centrizmo ideologijos pagrindu²⁶.

Ozolo „ateities Lietuva“ atitiko Sąjūdžio kartos kuriamą modernios nepriklausomos Lietuvos valstybės idealą, projektuojamą laikantis dviejų vienas nuo kito neatsiejamų laisvės ir doros principų. Iš protėvių paveldėta „senoji, unikali, baltiškoji doros kultūra“, atspindinti „giliausias krikščioniškas vertybes“²⁷, buvo laikoma esminiu gėriu, lemiančiu vieningos, laisvos, stiprios ir gyvybingos tautos egzistavimą. O Daukanto sukurta, Valančiaus blaivinta, Basanavičiaus suformuota mo-

nonacionalinė valstybė etninių žemių ribose, jos piliečių savimonė, grindžiama etnokultūrine prigimtimi, ir jų sąmoningai suvokiama atsakomybė už istoriškai jiems priklausančią tėvynę buvo laikoma vienintele teisinga ir perspektyvia idėja²⁸, tvirtu nacionalinės valstybės pamatu, garantuojančiu stabilia ir nepriklausomą tautos ateitį. Tautos žemė, kalba ir kultūra buvo tie trys nekintamieji, užtikrinantys tautos egzistenciją, išskirtinumą ir unikalumą.

Ozolas manė, kad būtent sąjūdžio kartos Lietuva, pradėjusi pertvarką, privalanti užbaigti ir įtvirtinti Daukanto ir Basanavičiaus tradicijoje subrandintą vieningos tautos viziją, kuri taptų tvirtu pagrindu ateities kartų siekiams, orientuotiems jau į naujo tipo Lietuvos vaizdinį²⁹. Gyvybingiausia karta, išsaugojusia „Lietuvos išlikimo idėją“, Ozolas laikė ketvirtąjį dešimtmetį, dar prieš karą gimusią kartą, sugebėjusią išsaugoti glaudų santykį su Pirmosios Respublikos tautos valstybingumo samprata. Tipiškiausiu jos pavyzdžiu laikydamas Justiną Marcinkevičių, šiai kartai priskyrė ir save. Vėlesnes kartas, su keliomis išimtimis, kaip antai Sigitas Geda, laikė „tarybinio realizmo“ suformuoto moralinio ir dorovinio nuopuolio aukomis. Viltis tautai atgimti ruseno nebent aštuntojo dešimtmečio gimimo kartoje, turinčioje galimybių tapti „naujos doros tikrojo supratimo ir naujo racionalaus tikrojo turinio mūsų kultūroje teigėja“³⁰. Tačiau prieš tai

²⁴ *Ozolas R.* Kultūringa politika // Lietuvos kultūros kongresas / Sud. G. Kvieskienė. Vilnius, 1991, p. 126–128.

²⁵ *Girlevičiūtė J.* Paskutinis mohikanas // *Veidas*. 2000, spalio 19, p. 36–37.

²⁶ *Ozolas R.* Supratimai: parinktos 1956–2006 metų metafizinio dienoraščio mintys. Vilnius, 2007, p. 382.

²⁷ Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas // *Atgimimas*, 1988, lapkričio 29, Nr. 9, p. 7.

²⁸ *Ozolas R.* Gyvenimas valstybėje – gyvenimas savo namuose // *Atgimimas*. 2000, sausio 21, p. 12; *Ozolas R.* Jono Basanavičiaus iššūkiai // *Šiaurės Atėnai*. 2001, gruodžio 1, p. 3.

²⁹ Kokią matau ateities Lietuvą // *Tautos kultūra*. 1989, Nr. 4–5, p. 4.

³⁰ *Ozolas R.* Atgimimo ištakose: 1970–1980 metų Lietuvos kultūros gyvenimo štrichai. Vilnius, 1996, p. 554–555.

Ozolas ir jo karta turėjo atlikti jiems skirtus namų darbus: sutvirtinti lietuvių tautos kultūros pamatus tiek, kad ji būtų „pajėgi reprodukuotis kaip tautinė kultūra“³¹.

Kultūra – ne „chaotiškas procesas“. Kultūra turi būti įgyvendinama per vienybės viziją ir jos „siekius atitinkančias kultūros formas“³², teigė Ozolas, ieškodamas tinkamos strategijos ir taktikos savo vizijai įgyvendinti, kurios turėjo tapti naujais konceptualiais Lietuvos naujosios ideologijos kontūrais³³.

Istorinės atminties atgaivinimas, tautinio autentiškumo suvokimas ir prigimtinių vertybių įsisavinimas buvo tie trys didieji kultūriniai uždaviniai³⁴, kuriuos įgyvendinus, galima buvo tikėtis savarankiškos ir savitos Lietuvos kultūros atsiradimo, prasingo jos įsiliejimo į pasaulinį kultūros kontekstą, stiprios ir atsparios išorės destruktiniam poveikiui. O sėkmingą geopolitinę orientaciją galėjo garantuoti geokultūriniai veiksmai, nukreipti trimis pagrindinėmis kryptimis: užtikrinti tautos etninę identitetą, garantuoti tautos demografinį balansą ir laiduoti tautos ir jos valstybės kultūrinį tęstinumą³⁵. Įvertinus tautos kultūros būklę, išryškinius pozityvius ir produktyvius tautos idealus, nepageidaujami reiškiniai turėjo nykti „aktyvinant pagei-

daujamus“, orientuotus į „istorinę tiesą“, „žmogaus dvasios normalizavimą“ bei „niekinto tautiškumo atgaivinimą“³⁶.

Ozolo tautos samprata

„Vienintelis teisingas ir produktyvus gyvenimas yra gyvenimas tautoje ir su tauta“³⁷ – tai buvo pagrindinė Ozolo tezė, sąlygojusi jo kuriamos nacionalinės kultūros vizijos turinį ir jos įgyvendinimo planą.

Aukščiausiu tautos tikslu, jungiančiu ir vienijančiu žmones, Ozolas laikė jos politinę ir kultūrinę nepriklausomybę. Kelias į šį tikslą buvęs sunkus ir sudėtingas, teikęs ne vieną galimybę išsilaisvinti, tapti „tikra politine tauta“, stipria pilietine visuomene, tačiau laisvės troškimas ne visada lėmęs teisingą lietuvių pasirinkimą³⁸.

Lietuvos valstybinį savarankiškumą Ozolas siejo su XX a. pradžioje etniniu pagrindu susikūrusia „pirmą kartą Lietuvos istorijoje Europos pripažinta savarankiška“ Pirmąja Lietuvos Respublika. O tuo, kad Lietuva turėjo „savarankiško politinio gyvenimo programą“ anksčiau, Ozolas buvo linkęs smarkiai abejoti – įsivaizdavimas, kad esi laisvas, dar nereiškia savarankiškos valstybės egzistavimo realiai. Nei Mindaugas, nei Vytautas nepriklausomos Lietuvos valstybės nesukūrė, nors pastarasis laikytas pirmuoju „nepriklausomos lietuvių valstybės idėjos mūsų nacionalinėje savivokoje formuotoju“, nes nepriklausoma valstybė, anot Ozolo, reiškia ne tik gebėjimą save valdyti ir apginti, bet

³¹ Ozolas R. Šiandieninis Lietuvos tautinis atgimimas // Tautinis mentalitetas: istoriosofiniai apmąstymai: straipsnių rinkinys / Sud. R. Grigas ir Ž. Jackūnas. Vilnius, 1989, p. 263–269.

³² Romualdas Ozolas: Ne kultūra lemia nepriklausomybę, o nepriklausomybė – kultūrą // Kultūros barai. 1990, Nr. 4, p. 4–5.

³³ Ozolas R. Lietuva, 1990–1993 metai: istorija karštomis pėdomis. Vilnius, 2008, p. 126.

³⁴ Ozolas R. Mūsų galia ir negalios // Atgimimo ištakose: 1970–1980 metų Lietuvos kultūros gyvenimo štrichai / R. Ozolas. Vilnius, 1996, p. 547–559.

³⁵ Ozolas R. Geopolitiniai Lietuvos matmenys // Atgimimas. 1993, vasario 9, p. 7.

³⁶ Romualdas Ozolas: Nesukūrė valstybės, neturėsimė kultūros // Gimtasis kraštas. 1989, Nr. 38, rugsėjo 21–27, p. 1, 4.

³⁷ Ozolas R. 2001-ieji. Lietuva. Politinis metų portretas. Vilnius, 2002, p. 64.

³⁸ Svarstymai amžių sandūroje // Santara. 2001, pavasaris, Nr. 34, p. 27–28.

ir būti kitų Europos valstybių pripažinta. Mindaugui LDK europinis pripažinimas nerūpėjo, Vytautas jį suvokė, bet nespėjo realizuoti³⁹. Be to, abu prioritetą teikė asmeniniams interesams, o ne tautinės valstybės idėjai: priimant krikštą Mindaugui svarbiau buvo karūna nei valstybės idėja, o Vytautui kovojant su krikšto nešėjais – didi pergalė Žalgirio mūšyje. „Interesas nėra tikslas“, – teigė Ozolas, papildydamas, kad betikslė buvo ir Liublino unija, tenkinusi tik bajorų luomo interesus, betikslis buvo ir visas Renesansas – „Abiejų Tautų Respublikos piliečio savimonės formavimosi laikotarpis, lietuvių betiksliskumą apiforminęs juridiškai“, Vilnių pavertęs betikslio gyvenimo vieta, o baroką – betikslio gyvenimo išraiška⁴⁰. Taigi, viduramžiai bei naujieji laikai taip ir liko neišnaudota galimybė lietuvių valstybės politiniam savarankiškumui susikurti, o asmeniniai siekiai taip ir netapo visos tautos siekais.

Tačiau net jai tauta ir tapo politiškai savarankiška, dar nereiškia, kad ji įgavo kultūrinį savarankiškumą, todėl ir politiniai sprendimai, anot Ozolo, padaryti 1918 metų vasario 16 dieną ir 1990 metų kovo 11 dieną, „tėra tik prielaida tautai susikurti“, o bet kokie reikšmingesni kultūriniai sąjūdžiai, kaip antai „Valančiaus blaivybės sąjūdis, XIX a. pab. knygnešystė, XX a. pabaigoje Vingio parke vykę mitingai ar Baltijos kelias“ tėra tik „tautos galimybės ženklai“. Ozolo manymu, didžiausia problema yra ta, kad nepriklausoma lietuvių tauta iki galo taip niekuomet ir nesusiformavo, nors Lietuvos istorijoje ir būta lietuvių visuo-

³⁹ Ozolas R. Mūsų galia ir negalios // Atgimimo ištakose: 1970–1980 metų Lietuvos kultūros gyvenimo štrichai / R. Ozolas. Vilnius, 1996, p. 549–550.

⁴⁰ Ozolas R. Vilnius – Rytų ir Vakarų civilizacijos tvarinys // XX amžius. 2002, rugsėjo 25, p. 3.

menės bandymų tapti savarankiška tauta: pirmasis – pagonybės laikotarpiu iki Krėvos unijos, antrasis – ankstyvuojų krikščionybės etapu iki Vytauto Didžiojo valdymo pabaigos, „kada lietuvių šalis, dar nesubrendusi krikščioniškajam gyvenimui“, ir trečiasis – 1918–1940 metų laikotarpiu, kai lietuvių visuomenė, besiremdama S. Daukanto Lietuvos idėja ir besivaduodama iš Lietuvai unijos primestos kultūrinės nelaisvės, du dešimtmečius orientavosi į kultūrinį savarankiškumą, kuris „vos nepasibaigęs tautos gimimu“⁴¹.

Ozolo supratimu, tauta – „tai savo raštinė susitarimų pasaulyje gyvenanti fiksuotą teritoriją (valstybę) ginanti etninė arba etninio lyderio jungiama variantiškų etnosų žmonių bendruomenė“⁴². Baltų stiprybę siedamas su jų kultūroje vyravusia žodine bei dvasine tradicija, buvusią kone materialiai tikra, Ozolas ja argumentavo ir lietuvių gebėjimą ilgą laiką išsiversti be savo rašto, teigdamas, kad „gerą valstybinio gyvenimo tarpsnį lietuvių kunigaikščiams neprireikė rašytinių dokumentų, o lietuviškąsias dorovines ir teisines nuostatas eksplikuojuojant nelietuviškajai LDK daliai su nelietuviškąja raštinės kalba, buvo net atsisakyta lietuvių kalbos kaip valstybinės“⁴³. Taigi, lietuviams rašto tarpusavyje bendrauti nereikėjo, o svetimą kalbą vartojo tik tam, kad susikalbėtų su kitataučiais, gyvenančiais Lietuvoje, bei karinės ekspansijos į Rytus metu naujai

⁴¹ Ozolas R. Tautos gimimas // Dienovidis. 1998, vasario 20–26, p. 2–3.

⁴² Ozolas R. Lietuvių etnosas ir tautinės kultūros politika atkurtoje Lietuvos Respublikoje // Atgimimas. 1996, kovo 13, p. 12.

⁴³ Ozolas R. Mūsų galia ir negalios // Atgimimo ištakose: 1970–1980 metų Lietuvos kultūros gyvenimo štrichai / R. Ozolas. Vilnius, 1996, p. 547–548.

prijungtų teritorijų gyventojais. Tačiau būtent pirmuosius reikšmingus Lietuvos praradimus Ozolas siejo su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės imperinės plėtros laikotarpiu, kai, turėdama unikalią galimybę kurti ir įtvirtinti savo kalbą bei kultūrą ir primesti ją visai imperijai, net nebandžiusi ta linkme veikti⁴⁴. „Imperiniai laikotarpiai tautoms baigiasi produktyviai, jeigu jos sugeba per tą laikotarpį savo kalbą padaryti imperijos kalba. Lietuviai nesugebėjo“⁴⁵, – svarstė Ozolas, teigdamas, kad polinkio į kitų tautų absorbciją lietuviai neturi, todėl „matyt, reikia galvoti apie kitokią lietuvių buvimo „atviraime pasaulyje“ būdą – intravertiniam žmogaus ir tautos tipui tinkantį gyvenimo būdą“⁴⁶.

Laiku neįtvirtinta kultūrinė ir kalbinė įtaka, pasak Ozolo, sąlygojo tolesnę Lietuvos praradimų seriją. Staigus civilizacinis antplūdis iš Vakarų lėmė ne tik karingos lietuvių laikysenos menkėjimą, prasidėjusį baigiantis Vytauto herojiškam istorijos etapui ir galutinai išnykusiam sudarius uniją su Lenkija⁴⁷, bet ir baltų „mąstymo realizmo“ pokytį, peraugusį į naivų patiklumą, trukdantį strategiškai mąstyti ir planuoti ateitį⁴⁸. Tačiau lietuvių etnoso silpnėjimo priežastimi Ozolas laikė ne krikščionybę, kuri, anot jo, „yra tikrai nepalyginamai galingesnis žmogaus savivokos produktas“, o LDK valdovų ir valdančiųjų sluoksnių

propaguotą vadinamąją „LDK dvasinę toleranciją“, jų neišprusimą, savimonės stoką, abejingumą baltiškajai kultūrai, nesugebėjimą joje išvelgti tautą vienijančio „dvasinės“ jungties aspekto⁴⁹. Todėl ir vėliau sudaryta Lietuvos unija su Lenkija buvo ne kas kita, kaip „tautos ir valstybės destruktijos ir degradavimo laikotarpis“, lėmęs jau ne tik didžiulio masto nutautėjimą, aristokratijos bei intelektualinio potencialo nutekėjimą, bet ir ilgam užtvėręs kelią tautinės savimonės brandai bei galimybei formuotis savarankiškam tautiniam elitui, galėjusiam tautą konsoliduoti bendram nacionaliniam darbui. „Tai buvo viena didžiausių Lietuvos netekčių per visą jos istoriją. Tokių traumų nepatyrusios valstybės sustiprėjo ir išaugo. Lietuva nuskurdo ir sužlugo iki sluoksnelio valstiečių baudžiauninkų“⁵⁰, – teigė Ozolas. Todėl ir lietuviams manevruojant priešų apsuptyje, grėsmės akivaizdoje teko susitaikyti su likimo skirtais smūgiais: priimti krikščionybę, suartėti su lenkais, atsiverti jų kultūros įtakai ir palaipsniui judėti visiško išnykimo link, kurio pavyko išvengti tik saujelės etniškai švarių valstiečių dėka, o sovietmečiu – dėl gryno atsitiktinumo.

Taigi, Ozolas daro išvadą, kad nuolatinis Lietuvos praradimus lėmė ne kas kita, kaip lietuvių etnoso silpnumas, tolygiai menkęs LDK ankstyvojoje stadijoje vykdančią imperinę ekspansiją, paskui susidūrus su krikščioniška civilizacija, vėliau polonizacijos ir rusifikacijos bangomis, lėmusiomis ne tik ištiso baltiškojo sluoksnio ir arealo praradimą – kovojant

⁴⁴ Ozolas R. Jono Basanavičiaus iššūkiai // Šiaurės Atėnai. 2001, gruodžio 1, p. 3.

⁴⁵ Ozolas R. 2001-ieji. Lietuva. Politinis metų portretas. Vilnius, 2002, p. 60.

⁴⁶ Ten pat, p. 10.

⁴⁷ Ozolas R. Mūsų galia ir negalios // Atgimimo ištakose: 1970–1980 metų Lietuvos kultūros gyvenimo štrichai / R. Ozolas. Vilnius, 1996, p. 548–549.

⁴⁸ Ozolas R. Tautos sugrįžimas į save // Šiaurės Lietuva. 1991, p. 4.

⁴⁹ Ozolas R. Mūsų galia ir negalios // Atgimimo ištakose: 1970–1980 metų Lietuvos kultūros gyvenimo štrichai / R. Ozolas. Vilnius, 1996, p. 549–550.

⁵⁰ Ozolas R. 2001-ieji. Lietuva. Politinis metų portretas. Vilnius, 2002, p. 64.

su vokiečiais netenkama Prūsijos, Mažosios Lietuvos bei Pamaro, sudarius sąjungą su Lenkija – aristokratijos, po carinės Rusijos spaudos prarandama Gudija, XX a. netenkama Baltgudijos ir Suvalkų⁵¹, bet ir XX a. pradžioje „mažadvasiško“, besiremiančio valstietiškais bruožais, kaip antai „nepatiklumas ir naivumas“, smarkiai veikančiais ir šiandieninį lietuvių mąstymą, nacionalizmo susiformavimą⁵².

Tad Lietuvos istoriją suvokdamas kaip ištisų „praradimų istoriją“⁵³, Ozolas transformuoja pastarąją į „kovos dėl teisės kurti savo kultūros“ istoriją, kurioje siekimas tautos laisvės, kova už savo žemę ir kultūrą tampa svarbiausiu motyvu⁵⁴, o pasiaukojimas vardan laisvės bei veikla, besiremianti etniniu patriotizmu, apibrėžiamu tokiais kriterijais kaip „*meilė savo žemei ir žmonėms, pagarba savo istorijai ir ištikimybė savo kalbai*“⁵⁵ – aukščiausiu pilietinės brandos rodikliu. Pagal tokią formulę tikrasis lietuvis yra S. Daukantas, save suvokęs ne kaip unijinį lietuvių, o kaip etninį lietuvių, sąlygojamą lietuviškos žemės ir žodžio⁵⁶ prasmės. Apsisprendusiais būti lietuviais laikomi Čiurlionis, Riomeris, Kudirka ir kiti XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietu-

vos Atgimimo veikėjai, patyrę „sąmonės ir jausmų praskaidrėjimą, kuriame iki tol neaiškiai dūlavusį savo bendrumo su ta ar kita tauta jausmą pajunta kaip meilę ar kaip religinį apsišvietimą“, kurių „tautiškas būna tvirčiausias ir besąlygiškiausias“, kurie „dažniausiai daugiausia ir nuveikia dėl tautos, kuriai nusprendžia dirbti“⁵⁷. Su išlyga „sugrįžusiais“ lietuviams, nors ir turinčiais mistifikuotą, kitose kultūrose subrandintą Lietuvos sampratą, nemokančiais lietuvių kalbos⁵⁸, iškreiptu Lietuvos vaizdiniu „internacionalistine“ linkme⁵⁹ galima vadinti J. Baltrušaitį ir O. Milašį. Ištikimais lietuviams, stipraus dvasinio prado, kurių kūrybai būdinga stipri gimtosios žemės pajauta, laikoma priverstinių išeivių – „išvietintųjų“ karta: A. Škėma, A. Mackus, J. Mekas⁶⁰. Ryškiausiai lietuvių pilietiško raiškos simboliais tampa visi kovos už laisvę žygiai, o patriotiškiausia tautos dalimi – savanoriai, kariavę už Lietuvos nepriklausomybę 1918–1920 metais, partizanai, kovoję už tautos laisvę 1944–1953 metais, ir visi kiti, „kuriems mirti už valstybę ne mažiau garbinga ir patriotiška, negu gyventi už ją“⁶¹, tarp jų Romas Kalanta ir 1991-ųjų metų sausio 13 d. aukos.

Ozolas tikėjo, kad būtent XX a. pabaigoje, išgyvenus visas negandas, nepriklausomai Lietuvai pagaliau pavyks „sukurti naujų laikų tautą“⁶², vieningą iš vidaus ir iš

⁵¹ Ozolas R. Lietuvių etnosas ir tautinės kultūros politika atkurtoje Lietuvos Respublikoje // Atgimimas. 1996, kovo 13, p. 12.

⁵² Ozolas R. Supratimai. Iš „Metafizinio dienoraščio“ (1980–1988) // Atgimimo balsai / Sud. J. Šlekys. Vilnius, 1991, p. 296.

⁵³ Ten pat, p. 294.

⁵⁴ Ozolas R. Regionėjanti Lietuva. Socialinių ir kultūrinių skirtumų krašte priežastys // 2001-ieji. Lietuva. Politinis metų portretas / R. Ozolas. Vilnius, 2002, p. 272.

⁵⁵ Ozolas R. 2002-ieji. Lietuva. Politinis metų portretas. Vilnius, 2003, p. 170.

⁵⁶ Ozolas R. Gyvenimas valstybėje – gyvenimas savo namuose // Atgimimas. 2000, sausio 21, p. 12.

⁵⁷ Ozolas R. 2002-ieji. Lietuva. Politinis metų portretas. Vilnius, 2003, p. 170.

⁵⁸ Ozolas R. 2001-ieji. Lietuva. Politinis metų portretas. Vilnius, 2002, p. 45.

⁵⁹ Ten pat, p. 42.

⁶⁰ Ten pat, p. 46.

⁶¹ Ozolas R. 2003-ieji. Lietuva. Politinis metų portretas. Vilnius, 2004, p. 39–40.

⁶² Ozolas R. Tautos gimimas // Dienovidis. 1998, vasario 20–26, p. 2–3.

išorės, subrendusią bendro tikslo vardan, turinčią stiprų tautinį imunitetą ir kuriančią naują kultūrą. Todėl matė prasmę toliau plėtoti Daukanto ir Basanavičiaus suformuotą tautiškumo sampratą bei pradėtą darbą ir jį įgyvendinti iš esmės, apvalant tautą ir jos kultūrą nuo visų pseudopatriotinių apnašų, tokių kaip „Adomas Mickevičius, Józefas Piłsudskis su Rasose jo širdies papėdėj gulinčiais savo kareiviais Skirgailo, Januszko, <...> Paryžiaus Giedroycas ar Kėdainių Miłoszas“⁶³ bei kitų neapsisprendusių LDK piliečių, kartu ir šiandieninių kosmopolitų, nepripažįstančių jokių teritorinių ribų ir skleidžiančių internacionalistinio pobūdžio kūrybą, kaip antai Tomas Venclova, kurio „poezija yra klajojimas po neapgyvendintas vietas“⁶⁴.

Europa

Ozolo nuomone, tautos istorija įgauna prasmę tik turint tikslą „pakilti virš esamumo ir realizuoti idealumą“. Todėl ir Lietuvių tautos buvimas kaip savaiminis reiškinys neturi prasmės ir ateities, jei ji neieško savo „didžiosios paskirties“ ir nestiprina savo etninės savasties ten, kur jos trūksta⁶⁵. „Nebus naujų kūrinių, kol mūsų kultūros idėja netaps lietuvių tautos kaip už pasaulio likimą taip pat atsakingos tautos idėja“⁶⁶, – teigė Ozolas ir šia linkme toliau plėtojo tautos kultūros sklaidos modelį,

⁶³ *Ozolas R.* Jono Basanavičiaus iššūkiai // Šiaurės Atėnai. 2001, gruodžio 1, p. 3.

⁶⁴ *Ozolas R.* 2004-ieji. Lietuva. Antrosios respublikos pabaiga. Vilnius, 2005, p. 35–36.

⁶⁵ Kokią matau ateities Lietuvą // Tautos kultūra. 1989, Nr. 4–5, p. 4–6.

⁶⁶ Romualdas Ozolas: Nesukūrę valstybės, neturėsime kultūros // Gimtasis kraštas. 1989, Nr. 38, rugsėjo 21–27, p. 4.

galintį užtikrinti perspektyvią ir prasmingą tautos buvimo ir veikimo liniją.

Apsisprendimas, ar Lietuva yra Vakarų civilizacijos dalis, pasak Ozolo, priklausė ne nuo Lietuvos, o nuo pačios Europos. Iš-tisus amžius siekusi šį kraštą paversti Vakarų kultūros dalimi, formaliai pripažinti jį nepriklausomu, išskyrus trumpą XX a. tarpukario laikotarpį, vengė⁶⁷. Todėl, Ozolo manymu, ir visi santykiai su Europa turi būti reguliuojami ne „ėjimo į Europą“ politika, kuri „seniai jau tapo išvaymo iš savo žemės politika“⁶⁸, o laikantis savarankiškos politikos, grindžiamos stipria nacionaline savimone ir tapatumu⁶⁹.

Geopolitiškai Lietuva, anot Ozolo, priklauso Vidurio Europai, kuri susideda iš dviejų „puslankių“: rytinio, kurį sudaro Estija, Latvija, Lietuva, Baltarusija, Ukraina ir Moldavija, bei vakarinio, apėmusio komunistiniam blokui priklausiusias liaudies demokratijos šalis ir Suomiją. Jo manymu, toks nuo Vakarų Europos atskilęs darinys susiformavo kaip Molotovo–Ribentropo pakto, o vėliau ir Teherano, Jaltos bei Potsdamo konferencijų, išbalansavusių čia esančių šalių teritorines erdves ir etninę struktūrą, rezultatas. Iš vienos pusės, Vidurio Europą supa „internacionalizuoto susivienijimo“ siekianti Vakarų Europa, į pirmą vietą iškėlusį pilietinį tautą vienijančių kriterijų, tautos etniniame substrate neįžvelgianti jokios vertės. Iš kitos pusės, šis regionas ribojasi su Rytų Europa, t. y. Rusija iki Uralo, XX a. inten-

⁶⁷ *Ozolas R.* Lietuva Vidurio Europoje // Atgimimas. 1995, gegužės 31, p. 2.

⁶⁸ *Ozolas R.* Planas Lietuvai // Respublika. 2000, liepos 13, p. 26.

⁶⁹ *Ozolas R.* Politikos etika, arba ar Lietuva gali turėti savo politiką // Atgimimas. 1999, vasario 26, p. 10.

syviai plėtojusia XIX a. Europoje gimusį internacionalizmo projektą, tapusį „TSRS tautų naikinimo idėjinė baze“. Taigi, Vidurio Europos šalis iš abiejų pusių iš esmės supa šalys, nevertinančios etniškumo, o jį eliminavus, anot Ozolo, besivienijančios Europos sąmonė deformuojasi. Todėl Vidurio Europos regiono valstybių atkūrimas etniniu pagrindu ne tik išryškintų Europos ribas bei trinarę jos struktūrą, bet ir galėtų „galutinai subalansuoti Europos Vakarų ir Rytus į diferencijuotą, bet vieningą naująją Europą“, kurioje būtų „daug kas kitaip ir esmiškai teisingiau“⁷⁰.

Vidurio Europa – tai nėra šalys, tapachios Rusijai, svetima joms ir Vakarų Europos tradicija. Šio regiono specifika ypatinga tuo, kad čia vyrauja tautinės valstybės, išstisus amžius siekusios išlikti ir išsilaikyti, galinčios rekonstruoti bei atkurti „valstybę sudarančią etnosą, savo genofondą, jo egzistencijos geopolitines sąlygas“. Čia Lietuva, anot Ozolo, galėtų atlikti pavyzdinę funkciją, reguliuodama savo santykius su kaimynėmis laikydamosi etnosu svarbos principo ir kartu kurti „naujų pasaulio regionų formavimo pamatus“⁷¹.

Tautos unikalumas ir stiprybė, Ozolo manymu, yra gebėjimas išlaikyti savo „barbarišką“ – pagonišką prigimtį. Lietuvos įsiliejimas į Europos kultūrą ir krikščionybės priėmimas vyko neatsisakant gamtai artimos „tautinės savasties“, todėl šis Lietuvos išskirtinumas, Ozolo nuomone, gali atlikti trejopą misiją: ne tik suteikti Lietuvai šansą „paspartintais tempais“ susigrąžinti Europos tautos vardą,

⁷⁰ Ozolas R. Vidurio Europos kontūrai ryškėja // Mažoji Lietuva. 1989, lapkričio 17, p. 4, 6.

⁷¹ Lietuva Europos kontekste. Pokalbis tarp Seimo nario R. Ozolo ir politologo L. Bielinio 1993 08 28 (sutrumpinta) // Atgimimas. 1993, rugsėjo 8, p. 13.

įveikti sovietmečiu paplitusį „bedvasinį idėjiškumą“⁷², bet ir Europai sugrąžinti tai, „ką ji yra praradusi“ pasinerdama į pragmatinio mąstymo ir materialumo liūną, t. y. „atgauti gamtą, kaip savo partnerį“⁷³. Šiuo atveju „gamta“, visu pirma, reiškė tautos gimtąją žemę, kurioje ji kuria savo laisvą, vieningą ir darnią būtį. Ir būtent lietuvių gebėjimą prisirišti prie savo žemės Ozolas laikė didžiausia vertybe. Vienkiemio konstrukcija ir gyvenimo būdas, grindžiamas žmogaus ir gamtos darnos principu, buvo ryškiausias lietuviškumą apibrėžiantis bruožas, padėjęs amžių negandose išsaugoti lietuvių doros ir moralės pamatus ir galintis duoti stiprų impulsą visos Europos atgimimui.

Europos ištakas siedamas su etniniais ir tautiniais teritoriniais dariniais⁷⁴, Ozolas Europos istorijos raidoje įžvelgė amnezinį reiškinį. Anot filosofo, Europa, savo prigimtį siedama su antikos, romėnų ir krikščionybės paveldu, pamiršo savo barbarišką „empirizmo ir individualizmo“ tradiciją. Senajai Europai būdingas ne tik antikinis racionalus mąstymas, iš romėnų paveldėta teisė, krikščioniška moralė ir jos aukštoji kultūra, bet ir barbarų tautinis individualizmas bei jusliniu patyrimu besiremiantis pasaulio tikrovės suvokimas, gebėjęs darniai reguliuoti žmogaus santykį su aplinka. Ozolo manymu, Europos galios būtent ir glūdi šiose barbariškose tradicijose⁷⁵, ku-

⁷² Ozolas R. Mūsų galia ir negalios // Atgimimo ištakose: 1970–1980 metų Lietuvos kultūros gyvenimo štrichai / R. Ozolas. Vilnius, 1996, p. 547.

⁷³ Kokią matau ateities Lietuvą // Tautos kultūra. 1989, Nr. 4–5, p. 4–6.

⁷⁴ Ozolas R. 2003-iejai. Lietuva. Politinis metų portretas. Vilnius, 2004, p. 103.

⁷⁵ R. Ozolas. 2004-iejai. Lietuva. Antrosios respublikos pabaiga. Vilnius, 2005, p. 42–43, 75–76.

rias savo kultūroje išlaikė lietuviai – „paskutiniai pagonys“, galintys atgaivinti Europą ir padaryti ją gyvą.

Paklaida, Ozolo manymu, prigimtinėje Europos sanklodoje įvyko Naujosios Europos, susikūrusios ant Romos imperijos griuvėsių, laikotarpiu. Naujoji Europa, mutavusių barbarų ir krikščioniškosios civilizacijos veikiama, ėmė tolti nuo tautinio individualizmo tradicijos⁷⁶, pagoniškajai kultūrai po truputį primesdama mitinį pavidalą. Ozolas išskiria dvi lemtingas Europos sąmonės nuopuolio fazes, kurių metu ji iš esmės pakeitė prigimtinių savo pobūdį. Pirmąją Europa išgyveno Renesanso laikotarpiu plintant reformaciniam judėjimui, kurio metu krikščioniškoje sampratoje susiformavęs teiginys „Dievas yra žmogus“ transformavosi į teiginį „žmogus yra Dievas“. Antrasis didysis Europos nuopuolis vyko lygia greta su Didžiąja prancūzų revoliucija, kurios metu pašalintos sąvokos „Dievas, karalius, Tėvynė“ įgijo abstrakčius atitikmenis „Laisvė, Lygybė, Brolybė“⁷⁷. Taigi, galutinis mutavusios Europos rezultatas – Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje įteisintas individo prioritetas prieš tautą⁷⁸ bei komunizmo „dangaus žemėje“ vizijos atsiradimas, XX a. pabaigoje virtęs globalizmo idėja, proteguojančia vartotojišką, pragmatinį, į gero vę nukreiptą požiūrį ir ES programa, unifikuojančia tautines valstybes ir naikinančia jų nepriklausomybės principą⁷⁹.

⁷⁶ Ten pat.

⁷⁷ Ozolas R. Keturi didieji šiandienos klausimai // 2002-ieji. Lietuva. Politinis metų portretas / R. Ozolas. Vilnius, 2003, p. 314–319.

⁷⁸ Ozolas R. 2003-ieji. Lietuva. Politinis metų portretas. Vilnius, 2004, p. 90–91.

⁷⁹ Ozolas R. 2001-ieji. Lietuva. Politinis metų portretas. Vilnius, 2002, p. 62

Ozolui Vakarų civilizacija yra ne žangos, o nuosmukio kriterijus, vykstant krikščioniškosios mąstysenos sekuliarizacijai sąlygojęs etninės tautos ir tautinės kultūros destrukciją bei pilietinės tautos ir kosmopolitinės kultūros, iškreipusios tautos, tėvynės, laisvės, patriotizmo, vertybių sampratą, atsiradimą. Vakarų Europa suvokiama kaip neribotos laisvės individualizmo erdvė, kurioje susikerta individo ir tautos teisės, vartotojiški interesai su vertybiniais doros ir moralės svertais, išskyla žmogaus ryšio su gimtąja žeme problema. Vakarietiškos laisvės siekis priešpriešinamas tautos laisvės siekiui, laisvą individą padarydamas laisvos tautos priešu. Taigi Europa padalijama į dvi konfrontuojančias ir tarpusavyje nesuderinamas puses: etninę – tautinius savitumus išlaikančią Senąją Europą ir mutantinę – tautinius savitumus naikinančią Naująją Europą, supančią Lietuvą iš abiejų pusių: iš Rytų „komunistinės šmėklos“ forma, iš Vakarų – klaidinančios „gerovės“ vizijos pavidalu.

„Ką mums daryti tame toli civilizacijos kryžkelėn nuėjusiame pasauly?“ – klausė Ozolas, identifikuodamas pagoniškosios kultūros ir civilizacinio proceso plėtros nesuderinamumo problematiką. Jo siūloma išeitis skleisti ir propaguoti baltų ideologiją, kaip Senosios Europos civilizacijos palikuonę: „<...> aiškinti Lietuvą kaip labai seną Europos tautą, Europos senosios kultūros atstovę, kaip vieną iš tų tautų, kurios ir dabar tebetęsia ne vieną savo seniausio gyvenimo tradiciją, <...> pasaulėjautos ryšį su gamta, pasaulėvokos konkretumą ir mąstysenos realizmą“. Tačiau šiame kelyje Ozolas matė vieną esminę kliūtį – tai lietuvių europinės savimonės stoką. Būtent krikščioniško mąstymo trūkumas buvo laikomas rimtu barjeru potencialiai, bran-

džiai ir stipriai lietuvių kultūrai plėtotis bei kilniai savo misijai Europoje vykdyti. Šiuo atveju privalu buvo perprasti krikščionišką mintį tam, kad atsirastų gebėjimas „save ginti europinės sąmonės teikiamais supratimo pavidalais“. Todėl, Ozolo manymu, „mums reikia sparčiai baigti tai, ką – tegul ir su nenoru – pradėjom. Mes visų pirma turim baigti priimti krikščionybę <...>“⁸⁰. Toks žingsnis neturėjo trukdyti toliau gyventi savo gyvenimą. Tolesnį krikščioniškos kultūros perėmimą turėjo lydėti gebėjimas joje pasirinkti visa, kas sava, atmesti viską, kas svetima, ir apdoroti ją taip, kad ji išnyktų ar bent jau išsibalansuotų tautinės kultūros kontekste, kaip „panašiai tarp kryžių gausos Kryžių kalne dingsta kryžius ir lieka lietuviška liaudies kūryba, o kapinių krikščionybę paslepia baltų simbolika, krikščionybė taip įsitvirtina mūsų nekropoliuose tik todėl, kad nesipriešina baltizmams. Visa tai yra kitų kultūrų apdorojimai“⁸¹.

Valstybės politinėje ir kultūrinėje terpeje tokia kultūros sklaidos taktika buvo palankiai sutikta. Pačiame Sąjūdžio veiklos įkarštyje kultūros ministru tapęs Dainius Trinkūnas buvo tvirtai įsitikinęs, kad tokia strategija yra labai perspektyvi. Jis teigė jog „štai švedų kultūros veikėjai pareiškia norį kultūrinio bendradarbiavimo su Pabaltijo kraštais. Kodėl? Čia jie mato būdų atsispirti prieš amerikiečių kultūros niveliuojantį poveikį, žlugdantį jų tradicijas“⁸². Beje, būtent Stokholme

⁸⁰ Ozolas R. Tautos sugrįžimas į save // Šiaurės Lietuva. 1991, p. 3–5.

⁸¹ Ozolas R. 2002-iejį. Lietuva. Politinis metų portretas. Vilnius, 2003, p. 61.

⁸² Kada kultūra atgaus prestižą? Su Lietuvos TSR kultūros ministru Dainium Trinkūnu kalbasi „Kultūros barų“ redakcijos darbuotojas Antanas Staponkus // Kultūros barai. 1989, Nr. 12, p. 3.

1991 metais rugsėjo 20–30 dienomis vyko pirmasis šalies nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos valstybės kultūrinės diplomatijos renginys – Lietuvos kultūros dienos Švedijoje. Programą sudarė: ekspozicija, skirta 1941–1955 metų tremties ir represijų istorijai⁸³, dokumentinių filmų, sukurtų kino žurnalo „Lietuvos kronika“, atspindinčių 1991 metų sausio 13 dienos įvykius Vilniuje, pagrindu, retrospektyva⁸⁴, politinės diskusijos, liaudies meistrų parodosios kūrybinės dirbtuvės Stokholmo liaudies muziejaus⁸⁵ parke, kur gyvai buvo galima pamatyti, kaip drožiami kryžiai. Daugiausia vilčių buvo dedama į pastarąją programos dalį ir tikimasi sulaukti didelio pasisekimo. Išdrožti kryžiai ir dar „keletas mažų, atsižvelgiant į lietuvių tradiciją, kuri vyrauja Kryžių kalne“ buvo oficialiai įteikti Švedijos parlamento pirmininkui, kaip dovana nuo Lietuvos žmonių, ir viltasi, kad štai dabar Švedijoje atsiras „maža Lietuvos vieta“⁸⁶ – mažas „Kryžių kalnas“, tapsiantis reikšmingu baltų kultūros simboliu.

Etninė kultūra ir rezistencinis tautos motyvas tapo vienu svarbiausių segmentų rengiant vėlesnes Lietuvos kultūros pristatymo programas.

Lenkija

Ozolas tautos vientisumo ir tapatumo erdvės atskaitos taškais laikė tris didžiuosius

⁸³ Lietuvos valstybės naujasis archyvas (toliau LVNA). F. 48, ap. 1, b. 117, l. 203.

⁸⁴ LVNA. F. 48, ap. 1, b. 187, l. 25; LVNA. F. 48, ap. 1, b. 209, l. 195–196.

⁸⁵ Turbūt turimas galvoje Stokholmo liaudies ir buities muziejus Skansene.

⁸⁶ Tiesa, šio renginio ataskaitoje teigiama, kad kryždirbystės populiarumas buvo pervertintas ir tokio didelio susidomėjimo nesusilaukė // LVNA. F. 48, ap. 1, b. 210, l. 104–105.

Lietuvos istorinius miestus – Vilnių, Kauną ir Klaipėdą⁸⁷. Šitaip teigdamas, Ozolas brėžė valstybės geokultūrinių interesų žemėlapi, apimančią etnografines Lietuvos teritorines ribas, suformuotas Basanavičiaus, 1920 metais pripažintas Rusijos, gintas, atgautas, prarastas, išsiderėtas bei siektinas Pirmosios Lietuvos Respublikos, kuri būtent šia linkme ir vykdė savo užsienio politiką.

Ozolo nuomone, tik trumparegė ir į pragmatizmą linkusi politika gali nesuprasti, jog tarpukario šūkis „mes be Vilniaus nenumirsim“ apeliavo ne tik į sostinę, o į visą Lietuvos teritoriją, nustatytą 1920 metų Lietuvos sutartimi su Rusija: „<...> kalbant apie Vilnių, turėta galvoj visa 1920 metų sienos teritorija, o kalbant apie Klaipėdą ir Mažąją Lietuvą galvota apie visą ją iki Priegliaus, vokiečių dar labai tvirtai užsėstą <...>“⁸⁸, – teigė Ozolas, primindamas, kad Stalino metais buvo grąžinta tik dalis tos teritorijos⁸⁹.

Taigi, Lietuvos atveju istoriškai teisingiausia ir juridiskai aukščiausia, Lietuvos ir Lenkijos bei Lietuvos ir Baltarusijos ruožuose teisėtas Lietuvos sienas nustatanti yra 1920 metų sutartis su Rusija. Savo įsitikinimą šios sutarties istoriniu teisingumu Ozolas argumentavo trimis tezėmis: ji yra teisėta, nes sudaryta ir pasirašyta laisva valia tarp naują pavidalą įgavusios Rusijos ir naujos Lietuvos, atkūrusios suverenitetą, norą kurti savo valstybę pareiškusio etnoso, o „senosios Lietuvos jurisdikcija yra

pasibaigusi, o ji pasibaigusi tikrai, Lietuvai ją prarandant iš pradžių unijoje su Lenkija, o paskui ir Rusijos carinėje okupacijoje“; ji yra teisinga, „nes paremta etnografinės Lietuvos teritorijos pripažinimo principu“; ji yra Baltijos šalių bendros gynybinės sąjungos išraiška ir jų istorinis santykių su Rytaiis konstravimo atskaitos taškas⁹⁰, nes tiek Latvija, tiek Estija, atkūrusios nepriklausomybę 1990 metais, savo santykius su Rusija sprendžia šios sutarties pagrindu, o jos atsisakymas būtų tam tikra Baltijos valstybių vienybės išdavystė⁹¹.

Nekonfliktingą bendravimą su Lenkija galėjo užtikrinti tik juridiskai įtvirtintas jos pripažinimas, kad 1920–1939 metais ji įvykdė rytinės Lietuvos dalies okupaciją ir aneksiją ir taip pažeidė Lietuvos teritorinį vientisumą, pripažintą 1920 metų sutartyje su Rusija. Lenkijai pripažinus Lietuvos etnografines žemes bei Vilnių kaip Lietuvos sostinę ne tik dabartyje ir ateityje, bet ir praeityje, būtų galima, anot Ozolo, „greičiau likviduoti 1920–1939 metų rytinės dalies okupacijos ir aneksijos padarinius; geriau apsaugoti nuo valstybės teritorijos vientisumo pažeidimų, pareikalauti iš Lenkijos kompensacijos už Lietuvai padarytus nuostolius, leisti apsispręsti okupuotam Suvalkų kraštui“⁹² ir sustabdyti teiginio, kad Vilnių Lietuvai grąžino rusai, eskalavimą⁹³. Lenkijai vengiant žengti tokį žingsnį, jos siūlymai bendradarbiauti

⁹⁰ Ten pat.

⁹¹ Romualdo Ozolo pareiškimo komentaras // Voruta. 1995, vasario 11–17, p. 3.

⁹² Lietuvos–Lenkijos sutartis: dar dvi nuomonės. Centro sąjungos vadovas R. Ozolas vakar komentavo Lietuvos ir Lenkijos sutarties tolesnį rengimą // Lietuvos aidas. 1994, kovo 10, p. 6.

⁹³ Lietuvos–Lenkijos draugiško ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartis, jos kolizijos ir perspektyvos // Atgimimas. 1994, balandžio 14, p. 4.

⁸⁷ Ozolas R. Ir tautinio pakilimo, ir abejotinos vertės laimėjimų ženklai // Lietuvos rytas. 1994, liepos 13, p. 4.

⁸⁸ Ozolas R. Žemių atidavinėjimo metas // Atgimimas. 1995, vasario 15, p. 6.

⁸⁹ Ozolas R. Dėl Lietuvos ir Rusijos 1920 metų sutarties // Voruta. 1994, lapkritis, p. 3.

buvo traktuojami kaip „dar viena Lenkijos klasta, ir tokių daug būta Lietuvos–Lenkijos santykiuose“⁹⁴.

Taigi, istorinio konteksto įvertinimas buvo esminis svirtas siekiant Lietuvos ir Lenkijos santykių aiškumo ir produktyvumo, priešingu atveju bet koks artimesnis dialogas su Lenkija buvo laikomas akivaizdžiu užsienio politikos pralaimėjimu.

Pirmaisiais Antrosios Lietuvos Respublikos gyvavimo metais tarpkultūriniai santykiai su Lenkija plėtojosi laikantis rezervuotos pozicijos. Pirmoji žingsnį žengė Lietuva – siūlė pasirašyti kultūrinių mainų programą⁹⁵, galinčią „pasitarnauti geros kaimynystės ir bendradarbiavimo reikalui“⁹⁶. Sunkiai gindama savo atkurtos nepriklausomybės klausimą tarptautinėje arenoje, po pusmečio Lietuva gavo Lenkijos kultūros ir meno ministro atsakymą su siūlymu tokioje programoje susikoncentruoti į bendrus veiksmus globojant lenkų kultūros paminklus Lietuvoje ir lietuvių kultūros – Lenkijoje, taip pat bendras abiejų tautų kultūrinio palikimo atmintinas vietas⁹⁷. Matyt, toks siūlymas daugiau dėmesio nesulaukė ir rimtesni žingsniai artimesnio bendradarbiavimo link nebuvo žengti. Pokalbis dėl kultūrinio bendradarbiavimo buvo pratęstas iškart po sausio 13 dienos įvykių, siūlant nelaukti tokios sutarties pasirašymo ir apsikeisti kultūrine programa, numatant Lietuvos dramos teatro gastroles Lenkijoje, kurių metu būtų parodyti du spektakliai: A. Mickevičiaus „Vėlinės“ ir J. Sobolio „Getas“. Taip pat Lietuvos Respublikos kultūros ministerija išreiškė susidomėjimą Lenkijos styginių

kvarteto pasirodymu Lietuvoje, tik, prieš galutinai priimdama atsakymą šiuo klausimu, norėtų „žinoti, su kokių repertuaru į Lietuvą“ atvykstantis šis kvartetas, pridurdama, kad „mūsų valstybių kultūrinis bendradarbiavimas yra ta sąlyga, kuri privalo mūsų tautas vienyti“⁹⁸. Paradoksali situacija – akivaizdus įtarumo ir nepasitikėjimo šleifas temdė Lietuvos ir Lenkijos kultūrinį bendradarbiavimą.

Tiek A. Mickevičiaus „Vėlinės“, tiek J. Sobolio „Getą“ režisavo Jonas Vaitkus. Kalbant apie pirmąjį kūrinį, Š. Nako žodžiais, „lenkus, kurie „atmintinai moka šią poemą“ glumino lietuviška spektaklio interpretacija“, kurioje svarbiausiais akcentais tapo pagoniškojo ir krikščioniškojo pasaulio bei kančios elementai. Spektaklio visuma vizualiai siejosi su „lagerine naujausios istorijos tikrove“, o savo turiniu bylojo apie „vieną esmingiausių – žmogaus egzistencijos patirčių – kentėjimą“⁹⁹. Argumentuojant tuo, kad ši poema gerai žinoma lenkų tautai, spektaklis buvo rodomas lietuvių kalba ir šis reiškinys – „trijų valandų monologas svetima kalba“ – lenkų žiūrovų buvo suvokiamas kaip dalis pagoniškųjų apeigų, atliekamų spektaklio metu. Akivaizdu, jog toks Vaitkaus režisūrinis sprendimas sukėlė nemenką šurmulį lenkų viešojoje erdvėje, iškeliant klausimą dėl teksto interpretacijos sąsajos su poemos originalu bei spektaklio vizijos artumo lenkų „literatūros istorijos vadovėliui“, jau nekalbant apie interpretacinės šio kūrinio tradicijos atitikimą¹⁰⁰.

⁹⁴ LVNA. F. 48, ap. 1, b. 184, l. 3–6; LVNA. F. 48, ap. 1, b. 208, l. 26–29.

⁹⁵ Š. Nakas. Joninių auka: „Vėlinės“ Varšuvoje // Literatūra ir menas. 1990, rugpjūčio 4, p. 1.

¹⁰⁰ Literatūros ir meno informacija // Literatūra ir menas. 1990, rugpjūčio 4, p. 1.

⁹⁴ Ten pat.

⁹⁵ LVNA. F. 48, ap. 1, b. 67, l. 1.

⁹⁶ Ten pat, l. 2.

⁹⁷ Ten pat, l. 15–19.

J. Sobolio „Getas“ taip pat neišvengė radikalių Vaitkaus intelektualių sprendimų. Pjesėje apie tragišką žydų likimą Vilniuje, Lietuvos Jeruzalėje palikdamas holokausto klausimą nuošalyje ir „plėtodamas savo universalų sumanymą, režisierius vis labiau tolo nuo atpažįstamo istorinio konkretumo“ ir pjesės siužeto. Geto sąvoką interpretuodamas plačiau, „nebūtinai susijusią tik su žydų tauta“, šiuo atveju plėtojo lietuvių tautos kančių istoriją, susijusią su sovietmečiu patirtu genocidu – spektaklyje keliami bendri lietuvių tautai rūpimi egzistenciniai klausimai: „ar turi žmogus galią nuspręsti kam gyventi, o kam mirti“, „ar tauta be kultūros praranda savo identiškumą“¹⁰¹, čia „kai kurie veikėjai asocijuojasi <...> su Lietuvos istorinėmis asmenybėmis ar tautosos personažais“¹⁰².

Pereito šimtmečio paskutiniame dešimtmetyje kultūrinio bendradarbiavimo forma toli gražu ne atliepė Abiejų Tautų Respublikos bendradarbiavimo tradicijos. Tarpukariu valstybių santykiuose atsiradęs abipusis priešiškas ir įtarumas, paranoja unijinio pobūdžio dialogui persikėlė į dabartį, formavo ryškaus etnocentrinio pobūdžio laikyseną, susitelkiant tik į mono-projekcinį turinį.

1991 metų Lietuvos ir Lenkijos kultūrinių ryšių apžvalgoje pateikiama Lietuvos kultūrinės veiklos Lenkijoje suvestinė

¹⁰¹ *Veisaitė I.* Getas be istorijos // Kultūros barai. 1991, Nr. 5, p. 30–33.

¹⁰² Joshua Sobolio „Geto“ premjerą Akademiniame dramos teatre žiūrėjo ir du teatralai iš JAV – jau pažįstamas mūsų skaitytojams aktorius, režisierius, pedagogas Ronas Jenkinsas ir teatro kritikė, Niujorko universiteto dėstytoja Alisa Solomon. Po premjeros su R. Jenkinsu ir viešagės pabaigoje su A. Solomon kalbėjosi teatrologas Dovydas Judelevičius // Kultūros barai. 1991, Nr. 5, p. 33–35.

aiškiai byloja kultūrinės savasties, istorinės patirties, monotautinį valstybingumą akcentuojančių elementų dominavimą. Be jau minėtų Nacionalinio dramos teatro pasirodymų, joje minimos Lietuvos operos ir baleto teatro gastrolės Varšuvoje su spektakliu „Pilėnai“, kompozitorių B. Kutavičiaus, O. Balakausko dalyvavimas K. Pendereckio festivaliuose Luctaviciuose – šių programoms sukūrusių „reikšmingus kūrinus“, Lietuvos nacionalinės filharmonijos simfoninio orkestro ir Poznanės filharmonijos simfoninio orkestro kūrybinis bendradarbiavimas, nurodant, kad tai yra „puiki lietuvių muzikos ir atlikimo meno propaganda Lenkijoje, kur skambėjo E. Balsio, M. K. Čiurlionio, V. Barkausko ir kt. kompozitorių kūriniai“. Tačiau kartu išreiškiamas nepritarimas lenkų siūlymui statyti bendrus filmus, „nes buvo ieškoma tik lenkų kultūros apraiškų Vilniuje ir Vilniaus krašte“ bei rekomenduojama dėmesį telkti į atminimo lentų žymesniems lietuvių veikėjams įamžinti produkavimą Lenkijoje¹⁰³.

Pastaroji apžvalga, matyt, buvusi skirta „Deklaracijos dėl draugiškų santykių ir kaimyninio bendradarbiavimo tarp Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos“ parengiamajam etapui, nes vėliau Kultūros ministerija, teikdama siūlymus šiai deklaracijai, akcentavo būtent Lenkijoje gyvenusių žymių lietuvių kultūros veikėjų įamžinimą ir glaudesnių ryšių su Suvalkų vaivadija poreikį¹⁰⁴.

Minima deklaracija, abiejų valstybių pasirašyta 1992 metų sausio 13 dieną, tapo svarbiu žingsniu konstruktyvesnio dialo-

¹⁰³ LVNA. F. 48, ap. 1, b. 208, l. 4–7.

¹⁰⁴ Ten pat, l. 1–3.

go link. Į šią deklaraciją nebuvo įtrauktas Lenkijos veikslių 1920 metais įvertinimas, nepareikštos pretenzijos dėl teritorijų, nekeltas istorinės praeitės klausimas, tik pažymint, kad „šiuolaikinė lietuvių–lenkų santykių istorija nėra ir nebus kliūtis“ šioms valstybėms bendradarbiauti. Kultūriniame bendradarbiavime prioritetą teikdamos tautinių mažumų kultūriniam savitumui išsaugoti bei abiejų tautų istorijos ir kultūros paminklų, esančių jų teritorijose, apsaugai, abi šalys sutarė rūpintis savo kultūros ir mokslo laimėjimų propagavimu ir įkurti viena kitos šalyje savo kultūros centrus¹⁰⁵.

Ši deklaracija susilaukė aršios Ozolo ir jo šalininkų kritikos, o Kultūros ministerija buvo įspėta, kad dokumentas parengtas skubotai, „nepasitarus su Valstybine komisija Rytų Lietuvos problemoms išnagrinėti, Lietuvos visuomene, visuomeninėmis bei politinėmis organizacijomis“, yra ydinga ir „kai kurie Deklaracijos punktai yra nepriimtini, netgi žalingi Lietuvai“¹⁰⁶.

Vėlesnį Lietuvos ir Lenkijos kultūrinio bendradarbiavimo pobūdį sąlygojo nauja politinė kaita valstybėje, artimesnio bendradarbiavimo link sunkiai skindamasi kelią.

¹⁰⁵ Deklaracija dėl draugiškų santykių ir kaimyninio bendradarbiavimo tarp Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos. Prieiga per internetą: http://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CDMQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.ch.mfa.lt%2Fumr%2Fm%2Fm_files%2Ffiles%2Ffile1539.doc&ei=IshPU87xHcje7AbH9YGwBg&usq=AFQjCNHLfeQsArQASxNXCXAr4hNJQnXuQ&bvm=bv.64764171,d.ZGU [žiūrėta 2014 03 01].

¹⁰⁶ LVNA. F. 48, ap. 1, b. 265, l. 91.

Karaliaučius

Siekiant istorinės tiesos ir teisingumo, buvo keliamas ir Karaliaučiaus srities klausimas. Ozolas manė, kad tiesa baltų atžvilgiu, pasibaigus germanų ekspansijai į Baltijos rytinį pakraštį ir susikūrus Latvijos bei Estijos valstybėms, buvo atkurta tik iš dalies. Tačiau tikra tiesa reiškė šių istorinių baltų žemių tapimą Lietuvos, kuri yra atsakinga už prūsiškąjį baltų paveldą, dalimi. „Mes privalome būti ten fiziškai“, – teigė Ozolas, motyvuodamas tuo, kad ši senoji baltų teritorija yra natūrali Lietuvos tąsa. O apeliuodamas į Europos sąžinę, jis teigė: „Europa visais laikais deklaravo tiesos paiešką ir tiesos teigimą. Jeigu jinai galvoja, kad ji ir ateityje nori būti ir nori būti su savo principais, tai ir jų, ir jos likimas yra sprendžiamas čia, Prūsų Lietuvos žemėje.“¹⁰⁷ Beje, su Karaliaučiumi buvo siejamas ir Rusijos europinės savimonės lygmuo – tik atsisakiusi šios teritorijos, ir nebūtinai Lietuvos naudai (Ozolą tenkino ir atskiros Respublikos, kurios etnosas būtų įvairiakalbis, įkūrimas), Rusija taptų Europos valstybe¹⁰⁸.

Klausimą, susijusį su teisėta Karaliaučiaus srities priklausomybe, Ozolas aktyviai kėlė 1990–1994 metais, besibaigiant 1995 metais Potsdamo sutarties, kuria galutinio sprendimo dėl Rytų Prūsijos teritorijos pavaldumo pasiekta nebuvo, o Lenkijai ir Rusijai tik laikinai suteikta teisė šią sritį administruoti, įgaliojimams, tačiau kėlė šią problemą ir pasibaigus šiam terminui. Ozolas manė, kad šio krašto statusas turėtų būti apsvarstytas naujoje tarptauti-

¹⁰⁷ Ozolas R. Jau šiandien turim gyventi Karaliaučiuje // Atgimimas. 1996, vasario 21, p. 12.

¹⁰⁸ Ozolas R. Lietuva Vidurio Europoje // Atgimimas. 1995, gegužės 31, p. 2.

nėje konferencijoje, kuri turėtų atsižvelgti į tai, kad Karaliaučiaus sritis, kaip ir visa Vidurio Europa, yra neteisingos ir neteisėtos, taip pat nevisiškai išspręstos politinės konjunkcijos produktas, atsiradęs pasirašius Antrojo pasaulinio karo susitarimus. Svarstydamas Lietuvos galimybes tapti šio krašto globėja, Ozolas įžvelgė stiprią Vokietijos ir Lenkijos konkurenciją. Tiesa, Lenkijos pretenziją į šį kraštą laikė grėsmingesne Lietuvai. Ozolas mąstė, kad Karaliaučiaus kraštą priskyrus Lenkijos globai, ši, turėdama „tautinių mažumų absorbavimo patyrimo“, prisimenant, anot jo, „Vilniaus krašto prievartinį nutautinimą“ tarpukariu ir „Pamario krašto polonizavimą“, kaipmat įveiktų rusakalbių mažumos klausimą¹⁰⁹, bet kartu, matyt, neliktų ir Prūsijos lietuvių. „Į Karaliaučiaus kraštą veržiasi kas tik gali, tad Lietuva greitai liks lauke už durų. Tačiau mūsų buvimas ten yra būtinas. Į Karaliaučių mes einame ne svečiuotis, o ten gyventi“¹¹⁰, – teigė Ozolas.

Vienintele teisinga rytų ir pietų Lietuvos etnografinių sienų ribų atžvilgiu buvo laikoma 1920 metų liepos 12 dienos Lietuvos Respublikos ir Sovietų Rusijos Taikos sutartis, o 1918 metų gruodžio 30 dienos Tilžės Aktas, sudarytas remiantis „*Vilsono Tautų paties apsisprendimo teise*“, legitimavo „*priglaudimą Mažosios Lietuvos prie Didžiosios Lietuvos*“ ir tapo vieninteliu teisėtu ir juridinę galią turinčiu dokumentu, išreiškiančiu lietuvininkų valią. „Tilžės Akto suformulavimas ir paskelbimas buvo ilgaamžio politinio nusikaltimo prieš lietuvius ir visus baltų žmo-

¹⁰⁹ Ozolas R. „Tyli diplomatija“ gilią šaknį knisa // Lietuvos aidas. 1994, liepos 12, p. 5.

¹¹⁰ Apie Lietuvos interesus Karaliaučiaus krašte // Atgimimas. 1994, rugsėjo 21, p. 5, 10.

nes likvidavimo pradžia“, – teigė Ozolas, primindamas kryžiuočių ir vokiečių ištisus amžius vykdytą baltų tautų genocidą. Anot Ozolo, Pirmosios Lietuvos Respublikos Vyriausybė uoliai vykdė šiuo aktu išreikštą tautos norą ir, prijungdama Klaipėdą, davė pradžią šio Akto įgyvendinimui. Todėl „Mažąja Lietuva besirūpinantieji ir šandien dirba „Mažosios Lietuvos priglaudimo prie Didžiosios Lietuvos“ labui“, – teigė Ozolas¹¹¹.

Ozolas neabejojo, kad Karaliaučiaus priklausomybės klausimas anksčiau ar vėliau iškils, todėl Lietuva turėjo stipriai ruoštis – skleisti ir įamžinti lietuvių Mažajoje Lietuvoje, kad įvykdytų Tilžės Akto valią.

Tik atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Mažosios Lietuvos baltiškojo paveldo reikalai Karaliaučiaus srityje tapo prioritetiniai ir sąlygojo kompleksinį vyriausybinių ir visuomeninių institucijų atsiradimą probleminiams klausimams spręsti. Prie Aukščiausiosios Tarybos nedelsiant buvo įkurta Mažosios Lietuvos reikalų taryba, o prie Vyriausybės – Komisija Mažosios Lietuvos problemoms spręsti¹¹², įkurtas Mažosios Lietuvos fondas turintis tikslą „formuoti visų bendrą nuostatą į Mažosios Lietuvos krašto kultūrinį (ne teritorinį) vientisumą“, apimant Klaipėdos kraštą, Kaliningrado sritį, Geldapės vaivadiją¹¹³, Kultūros ministerijos globojama, pradėta ruošti Mažosios Lietuvos 1991–1995 metų programa. Svarstant šią programą tuometinis kultūros ministras D. Kuolys, primindamas faktą, kad šioje teritorijoje

¹¹¹ Ozolas R. Tilžės aktas: alternatyvos ir imperatyvai // 2003-ieji. Lietuva. Politinis metų portretas / R. Ozolas. Vilnius, 2004, p. 308–311.

¹¹² LVNA. F. 48, ap. 1, b. 71, l. 75–76.

¹¹³ LVNA. F. 48, ap. 1, b. 70, l. 73–74.

„kryžiuojasi kelių tautų interesai“, net neabejojo, kad tokia programa laiku rengiama ir yra aktuali, pabrėždamas, jog „labai svarbu, kad Kaliningradas būtų įtrauktas į lietuviškąją orbitą, kad būtų įsisąmoninta, jog tai – baltiškoji žemė“. Programoje, besiorientuojančioje į baltų kalbos, raštijos ir kultūros istorijos sklaidą, V. Mažulis siūlė akcentuoti „prūsų sukilimo, kalbos, katekizmo ir to laikotarpio spaudos tematiką“, I. Lukšaitė – ją papildyti Poezijos pavasario renginiais – išplėsti jo ribas į Kaliningrado sritį¹¹⁴.

Tokią ambicingą programą išties buvo sunku įgyvendinti, nes ji turėjo būti vykdoma svetimos šalies teritorijoje. Taigi, ieškant bendradarbiavimo su Kaliningrado srities ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos (vėliau Rusijos Federacijos) valdžia galimybių, buvo siekiama vienintelio tikslo – išsaugoti ir palaikyti baltiškąją kultūrą dabartinėje Kaliningrado srityje. Bet koks kitoks bendradarbiavimas su Rusija (išskyrus vėliau į dvišales derybas įtrauktą kultūros vertybių grąžinimo klausimą) buvo neįsivaizduojamas.

Per gana trumpą 1991–1995 metų laikotarpį veikta greitai ir aktyviai: Kultūros ministerijos užsakymu buvo pagaminta ir pakabinta J. Bretkūno atminimo lenta Poleske, kurioje iškaltas tekstas byloja apie iškilus lietuvių rašto ir kultūros puoselėtojo veiklą Mažojoje Lietuvoje¹¹⁵, pastatytas paminklinis akmuo K. Donelaičio gimtinėje Lazdynėliuose, o vėliau sutvarkyta ir pati gimtinė, sukurtas ir pastatytas paminklinis akmuo Herkui Mantui, sudaryta komisija pirmojo prūsiško katekizmo

¹¹⁴ LVNA. F. 48, ap. 1, b. 122, l. 9–10.

¹¹⁵ LVNA. F. 48, ap. 1, b. 56, l. 21.

450 metų ir M. Mažvydo jubiliejinių renginių programai paruošti, numatant pastarojo įamžinimo vietą Ragainėje¹¹⁶, pasiektas susitarimas su Rusija dėl jos paramos kuriant Lietuvos kultūros centrą, rašytojo Vydūno memorialinį muziejų ir atstatant XIII–XIV a. prūsų tautos istorijos ir raštijos paminklą Pabėčiuose¹¹⁷, susirūpinta K. Donelaičio memorialo Tolminkemyje globa¹¹⁸ ir netgi inicijuota kampanija „dėl oficialaus Karaliaučiaus krašto senųjų vietovardžių ir vandenvardžių sugrąžinimo bendravalstybiniam vartojimui“¹¹⁹.

Akivaizdu, kad tokią skubą lėmė slaviškojo ir germaniškojo paveldo konkurencijos pajauta. Kuolį pakeitęs kultūros ministras D. Trinkūnas savo kreipimesi į Vyriausybę su prašymu skirti lėšų Vydūno memorialiniam muziejui ir Lietuvos kultūros centrui kurti Tilžėje argumentavo ypatingu vokiečių ir lenkų aktyvumu – vieni jų jau pasistatę, o kiti jau pradėję statyti savo kultūros centrus, teigdamas, kad „Lietuvos „buvimas“ šioje žemėje rūpinantis tautiečiais ir lietuviškuoju paveldu būtinai“, o greičiau „atkurdami svarbiausiose vietose lietuviškosios kultūros židinius, sutvirtinsime ten gyvenančios lietuvių bendruomenės pasitikėjimo savimi jausmą“¹²⁰. Ne viskas vyko sklandžiai, taip, kaip norėjosi, tačiau pamatai baltų kultūros puoselėjimui Mažojoje Lietuvoje buvo padėti ilgam.

Išvados

1. Antrosios Lietuvos Respublikos etnocentrinės kultūrinės diplomatijos mo-

¹¹⁶ LVNA. F. 48, ap. 1, b. 121, l. 80–86.

¹¹⁷ LVNA. F. 48, ap. 1, b. 204, l. 33–37.

¹¹⁸ LVNA. F. 48, ap. 1, b. 454, l. 150–151, 169.

¹¹⁹ LVNA. F. 48, ap. 1, b. 270, l. 2.

¹²⁰ LVNA. F. 48, ap. 1, b. 451, l. 165–166; LVNA. F. 48, ap. 1, b. 452, l. 43.

- delio idėjiniu autoriumi laikytinas Ozolas. Jo kuriamas nacionalinis kultūros projektas remiasi Daukanto ir Basanavičiaus tradicijoje subrandinta etnokultūrinėmis nuostatomis grindžiama tautos idėja. Dėmesį sutelkdamas į Lietuvos istorinių netekčių problematiką, Ozolas konstatuoja faktą, kad kultūrinio pagrindu savarankiška lietuvių tauta taip niekuomet ir nesusiformavo, pagrindine to priežastimi laikydamas etnoso silpnumą, lėmusį nuolatinius tautos praradimus: lietuvių tauta, stokodama dvasinės stiprybės ir tvirtos tautinės savimonės, neišnaudoja etninės konsolidacijos galimybių, nepajėgia atsispirti išorės įtakai ir tai lemia lietuvių nutautėjimą, kultūros marginalizaciją, ištisų baltiškų teritorijų praradimą, LDK išnykimą ir silpno nacionalizmo susiformavimą. Todėl Ozolas projektuoja kultūros sklaidos modelį, kurio tikslas yra stiprinti tautos etnosą ir atkurti istorinę tiesą. Šiam tikslui pasiekti formuluojami geokultūriniai uždaviniai – sukurti tautą stiprią iš vidaus ir iš išorės, etnokultūrą paverčiant tautos tapatumo pagrindu, o istorinę tiesą – tautos ir jos valstybės tęstinumo garantu. Šiame kontekste išryškinama etninė kultūra ir sureikšminamas rezistencinis tautos motyvas.
2. Ozolas, Europą padalydamas į dvi konfrontuojančias ir tarpusavyje nesuderinamas dalis: etninę – tautinius savitumus išlaikančią Senąją Europą ir mutantinę – tautinius savitumus naikinančią Naująją Europą, sureikšmina Vidurio Europos, jungiančios tautines valstybes, dėl melo ir netiesos istorijos patyrusias etnoso eroziją, tačiau galinčias rekonstruoti savo etnines tautos galias, vaidmenį, Lietuvą išskirdamas kaip išimtinai pajėgią savo santykius su Europa ir artimiausiomis kaimynėmis reguliuoti remiantis etnoso ir tiesos svarbos principais. Lietuvių kultūrą laikydamas Senosios Europos civilizacijos palikuone, Ozolas formuoja baltų kultūros kaip vienintelės išsaugojusios Europos doros ir moralės pamatus ir galinčios duoti stiprų impulsą visos Europos atgimimui mitą.
 3. Geokultūrinių interesų lauką rytų ir pietų kryptimis lemia 1920 metų liepos 12 dienos Lietuvos Respublikos ir Sovietų Rusijos Taikos sutartis. Ši sutartis laikoma vienintele teisinga ir teisėta, nes ji remiasi etnografinės Lietuvos teritorijos pripažinimo principu. Atitinkamas istorinio konteksto įvertinimas ir reikalavimas pripažinti praeityje padarytas klaidas, o ne Abiejų Tautų Respublikos istorija tampa esminiu svertu Lietuvos santykiuose su Lenkija, kultūriniam bendradarbiavimui suteikiant formalaus, įtarumu ir nepasitikėjimu grindžiamo dialogo užuomazgas, susitelkiant tik į etnocentrinį turinį.
 4. Kalbant apie istorinę tiesą ir teisingumą, suaktualinamas Karaliaučiaus srities klausimas, geokultūriniu požiūriu teisę į Karaliaučiaus sritį be išlygų priskiriant Lietuvai kaip teisėtai baltų istorinės žemės ir prūsų kultūros paveldėtojai. 1918 metų gruodžio 30 dienos Tilžės Aktas laikomas pretekstu aktyviai kultūros veiklai vykdyti Mažojoje Lietuvoje siekiant integruoti prūsiškąjį baltų palikimą į bendrą etninę lietuvių kultūros erdvę ir formuoti atsvarą germaniškajam ir slaviškajam paveldui šioje srityje.

GEOCULTURAL ORIENTATIONS OF THE SECOND REPUBLIC OF LITHUANIA: THE CASE OF ETHNOCENTRIC CULTURAL DIPLOMACY

Dalia Strimaitytė

S u m m a r y

The article deals with ethnocentric cultural diplomacy model of the Second Republic of Lithuania, its geocultural dimension and character based on Romualdas Ozolas geocultural and geopolitical reflections. Ozolas states the fact that the Lithuanian nation has never developed cultural independence, the main reason of this indicating the ethnos weakness, which led to the nation's persistent losses. Therefore, Ozolas develops the cultural diplomacy model, which aims to strengthen the nation's ethos and restore the historical truth. To achieve this goal the geocultural task is formulated – to create a strong nation inside and outside, making the Lithuanian ethnic culture the basis of the nation's identity and the historical truth the guaranty of the nation and the state's continuity. In this context, the ethnic culture and the nation's resistance history is highlighted. Ozolas considers the Western civilisation as the space of decline, which underwent the distortion of the concepts such as nation, homeland, freedom, patriotism, and values during the secularisation of the Christian thought. Considering the Lithuanian culture to be a descendant of the Old Europe, Ozolas finds the meaning to propagate the Baltic culture, which can

give a strong impetus to the European renaissance. Geopolitically stating Lithuania in Central Europe, which is dominated by the nation-states, for centuries striving to remain and survive, being potentially able to reconstruct their ethnic substrate Ozolas believes that the best way to regulate the state's relations with its immediate neighbours should be based on the principles of ethnos and truth. In relations with Poland the Peace Treaty between the Republic of Lithuania and the Soviet Russia signed on 12th July 1920 is considered the only right and legitimate as it recognises the southern and eastern borders of the ethnographic Lithuanian territory. The assessment of the historical context and the requirement to admit the mistakes made in the past, except the history of the Polish-Lithuanian Commonwealth becomes a key point in relations with Poland. Therefore the cultural dialogue between the states is hardly formed, clearly focusing on the ethnocentric content. In the context of truth and justice the question of Kaliningrad has been raised. It was believed that Lithuania is the only inheritor of the Baltic Prussian heritage. The Act of Tilsit adopted by the Prussian Lithuanians on 30 December, 1918 considered to be a pretext to cultural activities in Lithuania Minor.

*Įteikta 2014 04 17
Parengta skelbti 2014 05 05*